

Izvirni znanstveni članek

Strpnost, vrednote, vernost in politična usmeritev

Janek Musek
Univerza v Ljubljani

Oktober 2004

Avtorjevo sporočilo:

Korespondenco v zvezi s člankom naslovite na Janek Musek, Oddelek za psihologijo,
Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, elektronska pošta:

janek.musek@guest.arnes.si

POVZETEK

Strpnost je med najbolj pomembnimi civilizacijskimi vrednotami. S pričujočo študijo smo želeli raziskati odnos med strpnostjo, drugimi vrednotami, vernostjo in politično orientacijo. Izvedli smo več korelacijskih, regresijskih in multivariatnih analiz, analize variance in analiz multivariatnih vzročnih odnosov, ki kažejo na več vidikov povezanosti med raziskovanimi spremenljivkami. Izsledki kažejo, da je strpnost najbolj povezana z demokratskimi (societalnimi), tradicionalnimi in spoznavnimi vrednotami in tako sodi v širši krog moralnih in še širši krog apolonskih vrednot. Strpnost se signifikantno povezuje tudi z vernostjo in politično orientacijo (strpnost rahlo, a signifikantno narašča od nevernosti k vernosti in od leve politične orientacije proti desni in sredinski orientaciji ter politični neopredeljenosti). Izsledki pa razkrivajo tudi zanimivo interakcijo med vernostjo in politično orientacijo v odnosu do strpnosti, saj se je izkazalo, da strpnost strmo upade pri osebah s kombinacijo leve politične orientacije in visoke vernosti, prav tako pa tudi pri osebah s kombinacijo desne politične orientacije in nevernosti. Vrednote in vrednotne kategorije imajo tudi močno prediktivno vrednost v odnosu do strpnosti in pojasnjujejo več kot 25 odstotkov variance v ocenjevanju strpnosti. Modeli strukturne analize in analize sledi so pokazali veljavnost vzročnega modela, ki predpostavlja neposredni vpliv apolonske vrednotne usmeritve na vernost in na strpnost, poleg tega pa še neposredni vpliv vernosti na politično orientacijo in te na strpnost. Omenjene izsledke smo interpretirali v luči uveljavljenih teorij (psihološke teorije vrednot, vernosti in političnega obnašanja), ki omogočajo pojasnjevanje vloge vrednot, vernosti in politične orientacije v oblikovanju strpnosti. Posebej smo tudi opozorili na pomen izsledkov pri nadaljnjem osvetljevanju narave politične nestrpnosti in političnega ekstremizma.

ABSTRACT

Tolerance, values, religiosity, and political orientation

Tolerance is one of the most important meta-values in human civilization. The aim of the present study is a thorough investigation of relationships between tolerance, other values, religiosity, and political orientation. A number of correlation and multivariate analyses have been carried out including the testing of different multivariate causal models concerning the variables being under investigation. The results showed that tolerance is mostly connected to the category of democratic (societal), traditional and cognitive values belonging thus to the moral and apollonian broader categories of values. Additionally, according to our analyses, the tolerance is significantly correlated with both religiosity (religious subjects being more tolerant) and political orientation (centrists, right oriented and undecided being more tolerant than left oriented). Nevertheless, as discriminant analysis showed, religiosity and political orientation interact in relation to the tolerance. Thus, the combination of leftism and strong religiosity as well as combination of rightist political orientation and non-religiosity resulted in radical decrease in tolerance. Values and value categories have also eminent predictive power in relation to the tolerance explaining more than 25 percent of the variance in the ratings of the tolerance. Structural equation modelling (path analyses) showed the validity of causal model that hypothesized a direct influence of apollonian value-orientation on religiosity and tolerance, and also a direct influence of religiosity on political orientation, as well as a causal influence of the political orientation on tolerance. The overall results are discussed in the light of the major theoretical viewpoints (psychological theories of values, religiosity and political behaviour) that explain the role of values, religiosity and political orientation in the formation of the tolerance. Finally, a more precise insight into the nature of the political intolerance and extremism could be made on the basis of our results.

Ključne besede

Strpnost, vernost, vrednote, vrednotne usmeritve, politična orientacija, politični ekstremizem

Key words

Tolerance, religiosity, values, value-orientations, political orientation, political extremism

Uvod

Vrednote so med psihološkimi pojavi, ki najmočneje vplivajo na naše življenje. To izhaja že iz definicij, po katerih so vrednote tiste kategorije pojmovanj in prepričanj o zaželenem in dragocenem, ki jih sprejemamo kot življenjska vodila (Musek, 1993, 2000; Schwartz, 1996; Schwartz in Bilsky, 1987). Vrednote pomenijo posplošene kategorije, ki korelirajo z našim obnašanjem in odločanjem tem bolj, čim bolj je življenjsko pomembno in dolgoročno (Musek, 2003). Raziskovalci kultur in medkulturnih razlik ponovno vse bolj spoznavajo, da so prav vrednote in vrednotne usmeritve najbolj pregnantna značilnost določene kulture (Bond, 1988, 1991; Bond, Leung in Schwartz, 1992; Chinese Culture Connection, 1987; Fiske, 1991, 1992; Hofstede, 1980, 1983; Hofstede in Bond, 1988; Hui in Triandis, 1986; Kagitçibasi, 1970, 1996; Leung in Bond, 1989; Leung, Bond in Schwartz, 1995; Schwartz, 1990, 1991, 1992, 1994, 1996; Schwartz in Bilsky, 1987, 1990; Schwartz in Sagiv, 1995; Smith in Schwartz, 1997; Smith, Dugan in Trompenaars, 1996, 1997; Smith, Trompenaars in Dugan, 1993, 1995; Triandis, 1990, 1995; Triandis in sod., 1972). Nekateri celo poudarjajo, da so prav vrednote »najboljši pojmovni okvir za medkulturno primerjalno raziskovanje, s katerim razpolagamo danes« (Smith in Bond, 1998, str. 69).

Vrednote so nedvomno tesno povezane z verskimi in političnimi prepričanji: so namreč nekakšne zgoščevalke ideoloških smeri in zato tudi označevalke njihovih razhajanj (Lane, 1973; Rokeach, 1973, 1979; Tetlock, 1986; Tetlock, Peterson in Lerner, 1996). O prediktorski moči vrednotnih usmeritev v odnosu do verske in politične orientacije smo se prepričali tudi v naših raziskavah (Musek, 1998, 2000, 2002). Zanimivo vprašanje je, zakaj se ideološki konflikti tako pogosto povezujejo z razmeroma enostavnimi shematičnimi razlikami v vrednotnih usmeritvah. Zakaj je na videz majhna razlika v hierarhičnem položaju dveh pomembnih vrednot, npr. svobode in enakosti, povezana s tako globoko ideološko konfrontacijo med demokracijo in komunizmom, čeprav obe ideologiji pozitivno ocenjujejeta tako svobodo kot enakost? Nekateri raziskovalci upravičeno opozarjajo, da je to lahko

Strpnost vrednote vernost 5

posledica dejstva, da težko priznavamo vrednotni pluralizem in zato radi vrednotne konflikte rešujemo na poenostavljen, »vse ali nič« način in jih absolutiziramo (model vrednotnega pluralizma, več o njem Tetlock, 1986 in Tetlock, Peterson in Lerner, 1996).

Po mojem mnenju so lahko pri našem ocenjevanju razlik in razhajanj v vrednotnih usmeritvah pomembni tudi drugi dejavniki. Med njimi so tudi ti. metavrednote. Gre za vrednote, ki vplivajo na to, kako bomo ocenjevali druge vrednote. Takšna pomembna metavrednota je v zahodni kulturi strpnost. Od nje si obetamo, da bo vplivala tako, da bodo naše vrednotne in z njimi povezane verske in politične ocene manj izključevalne, kategorične in absolutizirane, kar naj bi dalje pomenilo tudi manj osnove za nekonstruktivno in agresivno reševanje idejnih razhajanj.

Strpnost je pomembna vrednota ne le zahodne, temveč tudi drugih kultur, ne glede na to, koliko je v teh kulturah eksplicitno prisotna. Krščanstvo naj omenim na prvem mestu, saj zapoveduje ne le strpnost, temveč celo ljubezen. Eksplicitne zahteve po strpnosti najdemo tudi v nekaterih drugih verstvih in nazorih, npr. v islamu, hinduizmu, budizmu. Vendar je zelo očitno, da se v vseh okoljih, kjer prevladujejo naštetá verstva, ki eksplicitno govoré o strpnosti, pojavlja tudi nestrpnost in to mnogokrat v ekscesni obliki. O tem pričata tako zgodovinska preteklost kot tudi sodobnost.

Nestrpna stališča in nestrpno obnašanje imajo seveda več vzrokov in vsaj nekateri med njimi so v psihologiji, zlasti v socialni psihologiji, tudi že precej raziskani. Zdi se, da z vidika socialne psihologije največ povedo raziskave, ki obravnavajo delovanje stališč, prepričanj, stereotipov in predsodkov in na katere opozarjajo tudi teorija socialne identitete (Brown, 2000; Tajfel, 1982), paradigma minimalne skupine (Tajfel in sod., 1971) in teorija socialnih reprezentacij (Moscovici, 1988, 2000). Veliko raziskovalcev se je lotevalo vprašanja, kako se v medskupinski interakciji oblikujejo medskupinski odnosi in medskupinski stereotipi in skušalo analizirati dejavnike, ki obvladujejo dinamiko odnosov med referenčno in nereferenčnimi skupinami, večinskimi in manjšinskimi skupinami (o teh raziskavah pregledno Brown, 1995, 1998, 2000; Brown in sod., 1986; Tajfel, 1969, 1978, 1982; Turner, 1981). Med temi dejavniki so posebno pomembna stališča in prepričanja, ki jih oblikujemo v odnosu do

Strpnost vrednote vernost 6

pripadnikov drugih skupin. Veliko raziskav se je ukvarjalo s proučevanjem vpliva stališč, prepričanj in še zlasti predsodkov ter stereotipov na odnos do nereferenčnih skupin in posameznikov, ki jim pripadajo (pregledno o tem Bodenhausen, 1988; Dovidio, Evans in Tyler, 1986; Higgins in Bargh, 1987; Musek, 1993, 1997; Wyer, 1988). Predsodki in druga neustrezna stališča ter prepričanja pogosto vodijo k pristranemu sprejemanju in obdelovanju osebnih in socialnih informacij (Greenberg in Pyszczynski, 1985; Hamilton in Troler, 1986; O'Sullivan in Durso, 1984; Wyer, 1988). Pri tem delujejo različni psihološki mehanizmi (Musek, 1997), med drugim npr. iluzorne korelacije (Hamilton in Gifford, 1976; Schaller in Mass, 1989), iluzorne predstave o homogenosti nereferenčnih skupin ("outgroup homogeneity", Linville in sod., 1989; Quattrone, 1986). Raziskovalci so poročali tudi o možnostih in uspehih spoprijemanja s predsodki in neustreznimi stališči (Berk, 1989; Hacker, 1983; Pettigrew, 1981). V soočanju z izzivi multikulturne in globalizacijske perspektive, je raziskovanje teh dejavnikov videti še pomembnejše (Finchilescu, 1988; Gaertner in sod., 1989).

S tem pa še niso izčrpani vsi vzročni dejavniki (ne)strpnosti. Domnevam, da je med pomembnimi vzročnimi dejavniki (ne)strpnosti tudi narava povezovanja te metavrednote z drugimi vrednotami in seveda nato tudi z versko in politično usmeritvijo. To lahko pomeni, da lahko strpnost ob šibki povezanosti z drugimi vrednotami v bistvu malo vpliva na naše obnašanje. Potem moramo seveda razmisliti, kako naj naredimo strpnost iz deklarativne vrednote dejavno vrednoto.

V tej raziskavi želim preveriti prav vprašanje, kako je strpnost povezana z drugimi vrednotami, pa tudi z versko in politično usmeritvijo. To vprašanje seveda poraja tudi vrsto dodatnih vprašanj. Obstajajo morda posebni segmenti verske in politične usmerjenosti, kjer se strpnost ne pojavlja na način, kot je običajen pri večini? Se strpnost v povezavi z eno versko in politično orientacijo pojavlja na drugačen način kot pri drugih? Izhajajoč iz teh vprašanj in problemov sem skušal v pričujoči raziskavi določiti, kakšna je zveza med strpnostjo, drugimi vrednotami ter versko in politično orientacijo in dalje, koliko lahko na podlagi vrednotne, verske in politične orientacije napovedujemo stopnjo strpnosti. Prav tako

Strpnost vrednote vernost 7

sem skušal preveriti veljavnost splošnega modela povezanosti med omenjenimi spremenljivkami. Zanimalo pa me je tudi, ali lahko najdemo kakšne posebnosti v omenjenih povezavah s strpnostjo pri različnih segmentih populacije glede na njihovo versko in politično prepričanje.

Metoda

Udeleženci

V raziskavo je bilo vključenih 608 oseb, 278 moških in 330 žensk. Starostni razpon udeležencev je bil od 18 do 46 let, z aritmetično sredino 21 let in s standardno deviacijo 2,91.

Aparat

V raziskavi smo uporabili Muskovo lestvico vrednot (MLV, natančnejši opis v Musek, 2000, str. 30-40). Lestvica zajema 54 posameznih vrednot, ki se ocenjujejo glede na osebno vrednost oziroma pomembnost in sicer z vrednostmi od 1 do 100. Lestvica MLV vključuje tudi ti. sidrno vrednoto (spoznavanje samega sebe), katere vrednost je že vnaprej določena (50). Ocenjevanje poteka po ustreznem navodilu, ki se lahko poda tudi v modificirani skrajšani obliki, če gre za bolj izobražene osebe.

Lestvica je prirejena tako, da je mogoče poleg vrednosti posameznih vrednot vrednotiti tudi generalnejše kategorije vrednot. Njihove vrednosti dobimo, če izračunamo povprečja za vrednote, ki določajo te generalne kategorije. In sicer gre za 11 vrednotnih kategorij srednjega obsega (vrednotne usmeritve: čutna, varnostna, statusna, patriotska, societalna (demokratska), socialna, tradicionalna, kulturna, spoznavna, aktualizacijska, verska), za 4 vrednotne kategorije večjega obsega ali vrednotne tipe (hedonski, potenčni, moralni in izpolnitveni tip vrednot) in za 2 vrednotni kategoriji največjega obsega (dionizična in apolonska velekategorija). Tako lahko pri posamezniku poleg ocen posameznih vrednot, dobimo tudi vrednosti za generalnejše kategorije vrednot. Lestvica MLV je zanesljiv in veljaven merski instrument, vsaj kar zadeva njeno notranjo konsistentnost (Cronbachov alfa Strpnost vrednote vernost 8

koeficient zanesljivosti znaša 0,94). Faktorske dimenzije MLV se ujemajo s faktorskimi dimenzijami Schwartzove lestvice vrednot in drugih vrednotnih lestvic (Musek, 2000).

Poleg lestvice vrednot MLV smo uporabili še krajše ocenjevalne lestvice, ki so zajemale samooceno vernosti (neverni, zmerno verni, zelo verni) in politične usmerjenosti (leva, desna, sredinska oziroma neopredeljeni). Pri samooceni vernosti in politične usmerjenosti smo namerno uporabili le majhno število osnovnih kategorij, ker smo želeli ugotoviti, ali obstajajo pričakovani odnosi med spremenljivkami že na najbolj robustni ravni in ker so naše prejšnje raziskave (Musek, 1998) pokazale, da z nadaljnjo diferenciacijo ocen ne pridobimo bistvenih novih informacij.

Za merjenje strpnosti smo uporabili enak način kot za merjenje posameznih vrednot in sicer tako, da so udeleženci ocenjevali pomembnost strpnosti kot vrednote na ocenjevalni lestvici od 1 do 100.

Oblikovanje raziskave

Empirično raziskavo smo načrtovali kot kombinacijo korelacijskega in multivariatnega raziskovanja. V sklop multivariatnega raziskovanja smo zajeli tudi regresijske analize in multivariatno raziskovanje vzročnih odnosov med spremenljivkami, vključenimi v vzročne modele.

Postopek

Najprej so udeleženci dobili lestvico vrednot MLV in jo po ustaljenem navodilu izpolnili. Ocenili so tudi lastno vernost in politično orientacijo ter pomembnost vrednote strpnost. V vseh primerih je izpolnjevanje potekalo anonimno. Dobljeni podatki udeležencev so bili šifrirani in nato obdelani z ustreznimi statističnimi metodami. Uporabili smo korelacijske analize, multiplo regresijo, modele analize sledi in analize strukturnih enačb (LISREL) in diskriminantno analizo. Statistične analize so bile narejene s pomočjo statistični paketov SPSS.12 in LISREL 8.54.

Rezultati in diskusija

Izsledke raziskave lahko razdelimo v nekaj delov. V prvem delu so korelacijski podatki, ki kažejo stopnjo soodvisnosti med oceno pomembnosti vrednote strpnost na eni strani, ter drugimi vrednotami, vrednotnimi kategorijami srednjega, večjega in največjega obsega, vernostjo in politično orientacijo. Drugi del zajema izsledke multiple regresije, ki kažejo stopnjo prediktivne vrednosti vrednot, vernosti in politične orientacije v odnosu do strpnosti kot kriterijske spremenljivke. Tretji del vsebuje preverjanje vzročnega multivariatnega modela vplivov vrednot, vernosti in politične orientacije na strpnost. V četrtem delu pa gre za analize povezav strpnosti z drugimi spremenljivkami pri segmentih populacije, segmentiranih glede na vernost in politično usmerjenost.

Korelacije strpnosti z vrednotami, vernostjo in politično orientacijo

Preglednica 1 prikazuje korelacije ocene pomembnosti (meta)vrednote strpnost z drugimi vrednotami. V preglednici so po vrsti navedene najprej posamezne vrednote, nato vrednotne kategorije srednjega, večjega ter največjega obsega. Vrednote so v vsakem razredu razporejene od tiste, ki najvišje korelira s strpnostjo, do tiste, ki korelira najmanj. Kot vidimo, je večina korelacij pomembnih, kar ni nič neobičajnega, saj vrednote pogosto kažejo tendenco k skupnemu kovariiranju («positive manifold»). Pomembno vprašanje seveda je, kolikšno stopnjo dosegajo najvišje korelacije.

Iz preglednice vidimo, da se najvišje korelacije med posameznimi vrednotami gibljejo v razredu zmernih do srednje visokih. Deset vrednot korelira s strpnostjo v vrednosti od 0,3 navzgor: sožitje in sloga, enakost med ljudmi, dobrotu in nesebičnost, tovarištvo in solidarnost, enakopravnost med narodi, spoznavanje resnice, moralna načela, mir na svetu, pravica, modrost, upanje v prihodnost. Očitno gre za vrednote, ki jih lahko tudi teoretsko povezujemo s strpnostjo, predvsem gre za širše vrednote demokracije, zblíževanja, miru, pravičnosti, a tudi za spoznavne ideale, kot sta resnica in modrost. Prav to nam lepo potrjujejo korelacije z vrednotnimi kategorijami srednjega obsega: najvišje so prav pri demokratičnih (societalnih), tradicionalnih in spoznavnih vrednotah. Med kategorijami Strpnost vrednote vernost 10

srednjega obsega se strpnost najbolj povezuje z moralnimi in nato z izpolnitvenimi vrednotami. S potenčnimi vrednotami le prav malo, s hedonskimi pa ni pomembne soodvisnosti. Od obeh vrednotnih velekategorij so le apolonske vrednote v korelaciji s strpnostjo, a ta korelacija je prav substancialna (0,500).

Iz korelacijskih zvez torej vidimo, da strpnost ni izolirana vrednota, temveč je povezana z nizom drugih vrednot, pri čemer je ta povezava pri nekaterih vrednotah in vrednotnih kategorijah znatna. Vendar pa med vsemi 54 vrednotami ni nobene, ki bi s strpnostjo korelira visoko. Tudi s tega stališča si morda pojem strpnosti zasluži oznako metavrednote.

Preglednica 1. Korelacije metavrednote strpnost z drugimi vrednotami in vrednotnimi kategorijami.

	STRPNOST
Posamezne vrednote	
sožitje in sloga	,402(**)
enakost med ljudmi	,370(**)
dobrota in nesebičnost	,369(**)
tovarištvo in solidarnost	,367(**)
enakopravnost med narodi	,364(**)
spoznavanje resnice	,360(**)
moralna načela	,356(**)
mir na svetu	,352(**)
pravica	,348(**)
modrost	,326(**)
upanje v prihodnost	,306(**)
vera v Boga	,290(**)
red in disciplina	,285(**)
sožitje z naravo	,275(**)
delavnost	,265(**)
uživanje v umetnosti	,264(**)
ljubezen	,262(**)
smisel za kulturo	,258(**)
poštenost	,256(**)
zvestoba	,242(**)
družinska sreča	,242(**)

prijateljstvo	,235(**)
spoštovanje zakonov	,227(**)
ljubezen do otrok	,225(**)
mir in počitek	,219(**)
ustvarjalni dosežki	,207(**)
izpopolnjevanje samega sebe	,200(**)
lepota	,171(**)
svoboda	,146(**)
varnost in neogroženost	,137(**)
narodnostni ponos	,132(**)
ljubezen do domovine	,123(**)
dolgo življenje	,117(**)
družabno življenje	,113(**)
razumevanje s partnerjem	,112(**)
napredek človeštva	,090(*)
prekašanje drugih	-,088(*)
uspeh v poklicu	,088(*)
prostost in gibanje	,082(*)
dobri spolni odnosi	-,080
udobno življenje	-,078
osebna privlačnost	,071
politična uspešnost	,062
denar in imetje	-,057
šport in rekreacija	,045
slava in občudovanje	,042
dobra hrana in pijača	,037
prosti čas	,032
znanje	,029
veselje in zabava	,028
zdravje	,024
polno in vznemirljivo življenje	,021
moč in vplivnost	,011
ugled v družbi	,002
Vrednotne kategorije srednjega obsega	
demokratske vrednote	,482(**)
tradicionalne vrednote	,411(**)
spoznavne vrednote	,406(**)
socialne vrednote	,291(**)
verske vrednote	,290(**)
kulturne vrednote	,284(**)
varnostne vrednote	,170(**)
patriotske vrednote	,143(**)

Strpnost vrednote vernost 12

aktualizacijske vrednote	,141(**)
čutne vrednote	,026
statusne vrednote	,010
Vrednotne kategorije večjega obsega	
moralne vrednote	,448(**)
izpolnitvene vrednote	,383(**)
potenčne vrednote	,093(*)
hedonske vrednote	,014
Vrednotne kategorije največjega obsega	
apolonske vrednote	,500(**)
dionizične vrednote	-,008

** Korelacija je pomembna na ravni 0.01

* Korelacija je pomembna na ravni 0.05

Naslednja tabela (Preglednica 2) prikazuje še korelacije stopnje vernosti in politične orientacije s strpnostjo. Korelacije so statistično pomembne, vendar nizke, kar velja tudi za korelacijo med politično orientacijo in stopnjo vernosti. Psihološka vsebina teh korelacij je zanimiva, vendar ni nepričakovana. Bolj verni in bolj desno politično orientirani, pa tudi politično neopredeljeni namreč ocenjujejo strpnost v povprečju kot pomembnejšo vrednoto. Sredinske in leve stranke se pogosto sklicujejo na strpnost, vendar naši izsledki kažejo, da levo in levo sredinsko usmerjene osebe ocenjujejo pomen strpnosti prej nižje kot pa bolj od desno usmerjenih. Povsem pričakovana pa je korelacija med stopnjo vernosti in politično orientacijo, ki pomeni povezanost leve politične usmerjenosti z nižjo in desne z višjo stopnjo vernosti.

Preglednica 2. Korelacije med stopnjo vernosti, politično orientacijo in strpnostjo.

	stopnja vernosti	politična orientacija	strpnost
stopnja vernosti	1	,204(**)	,136(**)
politična orientacija	,204(**)	1	,155(**)
strpnost	,136(**)	,155(**)	1

** Korelacija je pomembna na ravni 0.01

Kot rečeno, so ti podatki zanimivi in porajajo nekaj vprašanj. Je morda korelacija med politično usmeritvijo in strpnostjo posredovana z vernostjo? So desno politično orientirane osebe bolj strpne zato, ker so bolj verne, strpnost pa je s stališča vere skoraj zapovedana vrlina. Kot kažejo naše analize, najverjetneje ne gre za to. Če korelacijo med politično orientacijo in strpnostjo parcializiramo glede na vpliv vernosti (če torej tej korelaciji odvzamemo morebitni učinek vernosti), potem se korelacija praktično ne zniža: parcialna korelacija znaša 0,147 in ostaja signifikantna na ravni 0,01 tveganja slučajnosti. Kar malo presenetljivo je, da morda velja nekaj drugega, korelacija med vernostjo in strpnostjo se namreč zniža na 0,089 (od 0,136), njena signifikantnost pa pade na raven 0,038, če to korelacijo parcializiramo glede na vpliv politične orientacije. Naši izsledki torej opravičujejo namig, da ni vernost tista, ki naredi npr. desno politično orientirane osebe bolj strpne od levih, da pa je lahko do neke mere politična orientacija tista, ki lahko naredi verne osebe strpnejše od nevernih.

Vrednote, vernost in politična orientacija kot prediktorji strpnosti

Relativno nizke korelacije strpnosti z drugimi vrednotami morda niso dober kazalec dejanske povezanosti. Morda je tako, da več vrednot sinergično korelira s strpnostjo, kar pomeni, da bo njihova multipla korelacija s strpnostjo preseгла posamezne korelacije ter njihovo povprečje. Dejstvo je, da nekatere širše kategorije vrednot, ki so dejansko kompoziti večjega števila posameznih vrednot, bolj korelirajo s strpnostjo kot posamezne vrednote (npr. kategoriji moralnih in zlasti apolonskih vrednot). To pa bi seveda pomenilo, da so vrednote v celoti vendarle tesneje povezane s strpnostjo in da so morda dober napovedovalec strpnosti. Zato je seveda razumljivo, da smo se lotili regresijske analize z namenom, ugotoviti napovedno vrednost vrednot in vrednotnih kategorij.

Preglednica 3. Multipla regresija posameznih vrednot v odnosu do strpnosti: sumarni pregled modelov (metoda po korakih).

Model	R	R ²	PrilagojeniR ²	Standardna napaka ocene
1	,397(a)	,158	,156	21,409
2	,466(b)	,217	,215	20,656
3	,501(c)	,251	,247	20,224
4	,524(d)	,274	,269	19,927
5	,543(e)	,295	,288	19,663
6	,557(f)	,310	,302	19,470
7	,564(g)	,318	,309	19,374
8	,569(h)	,324	,314	19,303
9	,575(i)	,330	,320	19,227
10	,581(j)	,337	,325	19,146
11	,586(k)	,344	,330	19,073
12	,590(l)	,349	,334	19,017

a Prediktorji: (Konstanta), sožitje in sloga

b Prediktorji: (Konstanta), sožitje in sloga, spoznavanje resnice

c Prediktorji: (Konstanta), sožitje in sloga, spoznavanje resnice, tovarištvo in solidarnost

d Prediktorji: (Konstanta), sožitje in sloga, spoznavanje resnice, tovarištvo in solidarnost, enakost med ljudmi

e Prediktorji: (Konstanta), sožitje in sloga, spoznavanje resnice, tovarištvo in solidarnost, enakost med ljudmi, vera v Boga

f Prediktorji: (Konstanta), sožitje in sloga, spoznavanje resnice, tovarištvo in solidarnost, enakost med ljudmi, vera v Boga, udobno življenje

g Prediktorji: (Konstanta), sožitje in sloga, spoznavanje resnice, tovarištvo in solidarnost, enakost med ljudmi, vera v Boga, udobno življenje, uživanje v umetnosti

h Prediktorji: (Konstanta), sožitje in sloga, spoznavanje resnice, tovarištvo in solidarnost, enakost med ljudmi, vera v Boga, udobno življenje, uživanje v umetnosti, ljubezen

i Prediktorji: (Konstanta), sožitje in sloga, spoznavanje resnice, tovarištvo in solidarnost, enakost med ljudmi, vera v Boga, udobno življenje, uživanje v umetnosti, ljubezen, razumevanje s partnerjem

j Prediktorji: (Konstanta), sožitje in sloga, spoznavanje resnice, tovarištvo in solidarnost, enakost med ljudmi, vera v Boga, udobno življenje, uživanje v umetnosti, ljubezen, razumevanje s partnerjem, mir in počitek

k Prediktorji: (Konstanta), sožitje in sloga, spoznavanje resnice, tovarištvo in solidarnost, enakost med ljudmi, vera v Boga, udobno življenje, uživanje v umetnosti, ljubezen, razumevanje s partnerjem, mir in počitek, moralna načela

l Prediktorji: (Konstanta), sožitje in sloga, spoznavanje resnice, tovarištvo in solidarnost, enakost med ljudmi, vera v Boga, udobno življenje, uživanje v umetnosti, ljubezen, razumevanje s partnerjem, mir in počitek, moralna načela, znanje

Kot je razvidno iz preglednice 3, nosi levji delež pojasnjevalne moči v odnosu do strpnosti vrednota sožitje in sloga. Multipla korelacija samo treh posameznih vrednot s strpnostjo znaša 0,501 in ti trije prediktorji skupaj pojasnjujejo torej več kot 25 odstotkov variance v odvisni spremenljivki. Z vključevanjem novih neodvisnih spremenljivk v prediktorske model nato ne pridobimo več veliko, saj nato vrednosti multiple korelacije le še malo naraščajo in začno po številu dvanajst prediktorjev v modelu oscilirati okrog 0,590. Preglednica 4 nam nato kaže še vrednosti regresijskih koeficientov (nestandardiziranih in standardiziranih) za glavne prediktorje strpnosti, torej vrednosti, za katere se poveča vrednost odvisne spremenljivke, če se vrednost nestandardiziranega regresijskega koeficienta (B) poveča za eno enoto, ali pa

vrednost standardiziranega regresijskega koeficienta (beta uteži) poveča za en standardni odklon (ob tem, da ostajajo vrednosti drugih prediktorjev konstantne).

Preglednica 4. Vrednosti regresijskih koeficientov vrednot v treh najbolj parsimoničnih prediktorskih modelih.

Model		Nestandardizirani koeficienti ^a		Standardizirani	t	Sig.
		B	Standardna napaka	koefficienti		
1	(Konstanta)	43,661	3,172		13,766	,000
	sožitje in sloga	,421	,041	,397	10,255	,000
2	(Konstanta)	30,225	3,687		8,197	,000
	sožitje in sloga	,327	,042	,309	7,757	,000
	spoznavanje resnice	,261	,040	,260	6,531	,000
3	(Konstanta)	24,758	3,771		6,565	,000
	sožitje in sloga	,240	,045	,227	5,379	,000
	spoznavanje resnice	,233	,040	,232	5,884	,000
	tovarištvo in solidarnost	,211	,042	,207	5,019	,000

a Odvisna spremenljivka: STRPNOST

Tudi vrednotne kategorije srednjega obsega imajo pri napovedovanju ocene pomembnosti meta-vrednote strpnost dovolj moči, kot prikazuje Preglednica 5. Samo kategorija demokratičnih vrednot pojasnjuje okrog 22 odstotkov variance v ocenah strpnosti, z upoštevanjem demokratičnih in spoznavnih vrednot, se ta delež poveča na nekaj čez 27 odstotkov, medtem ko druge vrednotne kategorije, ki smo jih vzeli v model, ne prispevajo več bistvenega deleža k pojasnjevanju variance in k napovedovanju. Podobno napovedovalno moč kot demokratične vrednote imajo med kategorijami večjega obsega moralne vrednote ($R = 0,448$) in še nekoliko več te moči imajo med kategorijama največjega obsega apolonske vrednote ($R = 0,500$). Druge kategorije večjega in največjega obsega ne prispevajo bistveno večjega deleža k napovedni vrednosti.

Preglednica 5. Multipla regresija vrednotnih kategorij srednjega obsega v odnosu do strpnosti: sumarni pregled modelov (metoda po korakih).

Model	R	R ²	Prilagojeni R ²	Standardna napaka ocene
1	,470(a)	,221	,219	20,596
2	,505(b)	,255	,252	20,160
3	,523(c)	,273	,269	19,925
4	,530(d)	,281	,276	19,837
5	,540(e)	,292	,286	19,699

a Prediktorji: (konstanta), demokratične vrednote

b Prediktorji: (konstanta), demokratične vrednote, spoznavne vrednote

c Prediktorji: (konstanta), demokratične vrednote, spoznavne vrednote, verske vrednote

d Prediktorji: (konstanta), demokratične vrednote, spoznavne vrednote, verske vrednote, aktualizacijske vrednote

e Prediktorji: (konstanta), demokratične vrednote, spoznavne vrednote, verske vrednote, aktualizacijske vrednote, tradicionalne vrednote

Opravljenе regresijske analize so torej pokazale, da je skupna napovedna moč vrednot v odnosu do strpnosti kar precejšnja, pri čemer je zanimivo, da k tej napovedni vrednosti prispevajo odločilen delež že relativno maloštevilne vrednote in kategorije vrednot: med posameznimi vrednotami so to vrednote sožitje in sloga, spoznavanje resnice ter tovarišstvo in solidarnost, med kategorijami višjega obsega pa kategorije demokratičnih, moralnih in apolonskih vrednot. V celotnem univerzumu vrednot (Musek, 2000) je strpnost kot vrednota torej na najvišjem nivoju nedvomno v skupini apolonskih vrednot, znotraj te skupine v kategoriji moralnih vrednot in znotraj te kategorije v kategoriji demokratičnih ali societalnih vrednot.

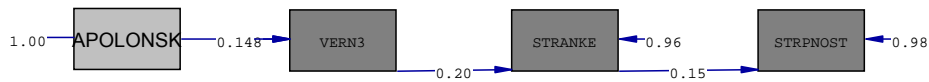
Multipli vzročni odnosi med strpnostjo, vrednotnimi usmeritvami, vernostjo in politično orientacijo

Vrednote, strpnost, vernost in politična orientacija so kompleksni psihološki pojavi, ki so – kot kažejo tudi podatki te raziskave – povezani med seboj. Vendar ni tako lahko reči, kakšna je narave njihovih odnosov. Tu se pojavi pomembno vprašanje. Je strpnost morda možno tretirati tako kot odvisno kakor tudi kot neodvisno spremenljivko? Za ilustracijo: lahko si predstavljamo, da je strpnost vrednota, ki se postopno izkristalizira v posameznikovem vrednotnem sistemu pod vplivom drugih vrednot, vernosti in političnih razmišljanj. Potem bi jo lahko upravičeno imeli za odvisno spremenljivko. Na drugi strani pa si lahko predstavljamo,

da je ocena pomena strpnosti kot vrednote posledica osebnostne dispozicije (npr. nečesa podobnega kot je Eysenckov psihoticizem). V tem primeru si prav lahko predstavljamo, da bi se ta spremenljivka lahko obnašala kot neodvisna spremenljivka, ki vpliva na vrednotno usmeritev, vernost in politično usmeritev. Zdi se, da je umestno, če skušamo testirati oba modela.

Dalje, prav mogoče je, da je med navedenimi spremenljivkami dvosmeren vzročni odnos. Vrednotna usmeritev in vernost morda vplivata na profiliranje političnih interesov, a prav tako lahko pričakujemo, da bo oblikovana politična orientacija vplivala na vrednotno usmeritev in vernost in ju spreminjala (poglabljala ali pa tudi nasprotno). In mogoče je, da so omenjeni sklopi spremenljivk tudi sami pod vplivom globljih dispozicijskih dejavnikov, ki določajo njihovo soodvisnost.

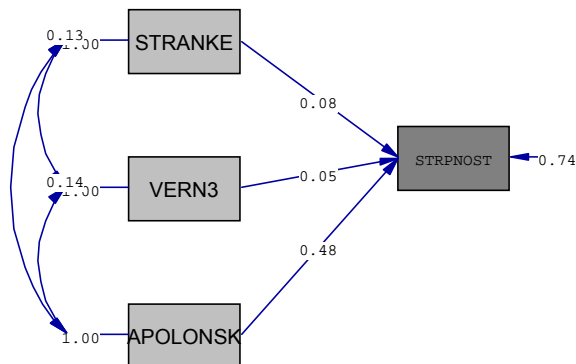
Z analizami sledi smo zato skušali preveriti nekaj modelov vzročnih povezav med raziskovanimi spremenljivkami. V diagramih, v katerih so prikazane vrednosti slednih koeficientov (v bistvu beta uteži), so poleg strpnosti (STRPNOST) označene apolonske vrednote kot APOLONSK, vernost kot VERN3 in politična orientacija kot STRANKE. Najprej smo preskusili modele, ki postavljajo strpnost v vlogo odvisne spremenljivke, nato pa modele, ki jo postavljajo v vlogo neodvisne spremenljivke. Slika 1 prikazuje enostaven, kar se da parsimoničen model, po katerem apolonska vrednotna orientacija (ki vključuje verske vrednote) vpliva na vernost, vernost na politično orientacijo in slednja na strpnost. Kot kažejo pripisane vrednosti indeksov ujemanja, se model ne ujema z ugotovljenimi kovariancami in korelacijami med spremenljivkami in ga lahko zavrremo.

Chi-Square=172.76, df=3, P-value=0.00000, RMSEA=0.306

Slika 1. Rezultati analize sledi za enostaven parsimoničen model raziskovanih spremenljivk s strpnostjo kot odvisno spremenljivko.

Seveda bi pričakovali, da bo veljaven maksimalno redundanten model, ki predpostavlja, da vrednote, vernost in politična orientacija hkrati kot neodvisne spremenljivke vplivajo na strpnost (Slika 2). Vendar je model izrazito neparsimoničen (podani so vsi možni parametri) in hkrati nakazuje, da je neposredni vpliv vernosti in politične usmerjenosti na strpnost razmeroma majhen. Vendar pa kaže relativno močan neposredni vpliv vrednotne orientacije, medtem ko posredni vplivi vrednotne orientacije na strpnost (preko vernosti in politične orientacije) ne morejo biti bistveni, saj je kot rečeno neposredni vpliv vernosti in politične orientacije majhen.

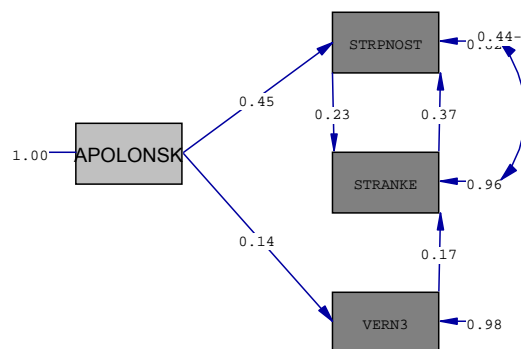

Chi-Square=0.00, df=0, P-value=1.00000, RMSEA=0.000

Slika 2. Rezultati analize sledi za redundanten model, po katerem vrednotna usmeritev, politična orientacija in vernost neposredno vplivajo na strpnost.

Zato smo skušali poiskati model, ki bi upošteval verjetne kompleksne povezave med opazovanimi spremenljivkami, hkrati pa bi iz njega izločili redundantne in zelo nizke povezave. Slika 3 tako prikazuje model, ki se povsem ujema z ugotovljenimi kovariančnimi zvezami, obenem pa reducira najbolj redundantne in nizke zveze (vključuje 6 od 10 možnih parametrov). Model predpostavlja vpliv apolonske vrednotne orientacije na vernost, prav tako pa tudi neposredni vpliv te orientacije na strpnost. Dalje predpostavlja vpliv vernosti na politično orientacijo in vpliv le-te na strpnost, obenem pa tudi povratno vzročno zvezo med strpnostjo in politično orientacijo. Kot so pokazali testi ujemanja, je model povsem usklajen z ugotovljenimi dejanskimi povezavami. Iz slednih (regresijskih) koeficientov v modelu bi lahko sklepali, da vrednotna orientacija neposredno vpliva na strpnost, vendar signifikantno tudi na vernost. Ta pa signifikantno vpliva na politično orientacijo, ki je dejansko v vzajemnem vzročnem odnosu s strpnostjo.

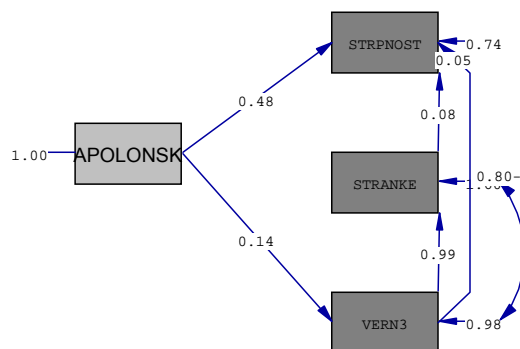
Pomemben del modela je predpostavka, da vpliv vernosti na strpnost (in obratno) ni odločilnega pomena. A vprašajmo se, kako bi bilo, če bi predpostavili tak neposredni vpliv vernosti na strpnost. Bi lahko v tem primeru zanemarili kak drug vpliv?

Chi-Square=0.00, df=0, P-value=1.00000, RMSEA=0.000

Slika 3. Rezultati analize sledi za enostaven parsimoničen model raziskovanih spremenljivk s strpnostjo kot odvisno spremenljivko: predviden je vpliv vrednotne usmeritve na vernost, vernosti na politično orientacijo in le-te na strpnost, poleg tega pa tudi neposredni vpliv vrednotne usmeritve na strpnost in povratni vpliv strpnosti na politično orientacijo.

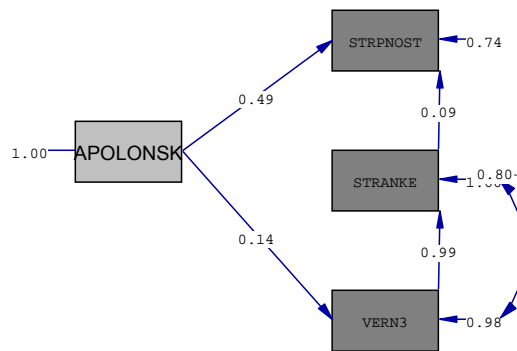
Model na sliki 4 preverja predpostavko, da vrednotna usmeritev vpliva na vernost, ta na politično orientacijo in ta na strpnost, poleg tega pa vplivata na strpnost tudi vrednotna usmeritev in vernost neposredno. Vrednosti ujemanja modela z opaženimi kovariancami kažejo spet na popolno ujemanje, število parametrov ostaja enako (6), kar ohranja parsimoničnost modela. Vendar je očitno vpliv vernosti na strpnost zelo majhen. Zato je smiselna domneva, da je večji del vpliva vernosti na strpnost posreden. Vrednost posrednega vpliva pa vendar tudi ni velika, saj znaša le okrog 0,08 (zmnožek obeh vmesnih slednih koeficientov).

Chi-Square=0.00, df=0, P-value=1.00000, RMSEA=0.000

Slika 4. Rezultati analize sledi za enostaven parsimoničen model raziskovanih spremenljivk s strpnostjo kot odvisno spremenljivko. Model predvideva, da vrednostna usmeritev vpliva na vernost, ta na politično orientacijo in ta na strpnost, poleg tega pa vplivata na strpnost tudi vrednotna usmeritev in vernost neposredno.

Vprašanje je, ali lahko postavimo model odnosov med štirimi raziskovanimi spremenljivkami, ki bi bil še bolj parsimoničen in bi ostal veljaven. Izkazalo se je, da je zadovoljiv model, ki vključuje le 5 parametrov in predvideva vpliv vrednotne usmeritve na vernost, te na politično orientacijo in te na strpnost, poleg tega pa tudi neposredni vpliv vrednotne usmerjenosti na strpnost. Model je prikazan na sliki 5, njegove mere ujemanja pa so zadovoljive.

Chi-Square=2.14, df=1, P-value=0.14348, RMSEA=0.043

Slika 5. Rezultati analize sledi za parsimoničen model raziskovanih spremenljivk s strpnostjo kot odvisno spremenljivko. Model vključuje le 5 parametrov, predvideva pa vpliv vrednotne usmeritve na vernost, te na politično orientacijo in te na strpnost, poleg tega pa tudi neposredni vpliv vrednotne usmerjenosti na strpnost.

Preverjanje slednih modelov je torej ponovno potrdilo povezave med vrednotno usmerjenostjo, vernostjo in politično orientacijo na eni, ter strpnostjo na drugi strani. Pokazalo se je, da je strpnost nedvomno odvisna od vrednotne usmeritve in to v največji meri neposredno. Posredni vpliv vrednotne usmerjenosti na strpnost preko vernosti je docela zanemarljiv. Poleg tega je strpnost odvisna tudi od vernosti in politične orientacije, vendar v manjši meri. Pomembna, a nizka je tudi povezanost med vernostjo in politično orientacijo.

Ocena pomena strpnosti pri osebah, segmentiranih glede na vernost in politično orientacijo

Korelacijski koeficienti med spremenljivkami kažejo linearno korelacijo, to pa pomeni, da ne morejo prikazati nelinearnih odnosov, seveda pa tudi ne morejo pokazati morebitnih odstopanj v ugotovljenih trendih, ki se lahko pojavijo pri segmentih raziskovane populacije. Če pride do pomembnih odstopanj v tem smislu, potem je seveda linearna korelacija, ki velja za

celotno populacijo, podatek, ki ne more razkriti pomembnih informacij o gibanju raziskovanega odnosa znotraj segmentov populacije.

V našem primeru nas zanimajo segmenti populacije, kot jih opredeljujeta vernost in politična orientacija. Zato smo celotni vzorec razdelili v podvzorce (skupine) glede na tri robustne kategorije pri vsaki dimenziji: neverni, zmerno verni, zelo verni (vernost) in levo oziroma levo sredinsko orientirani, neopredeljeni in sredinsko orientirani ter desno in desno sredinsko orientirani (politična orientacija). Tako dobimo najprej segmentacijo vzorca na tri kategorije vernosti in nato še na tri kategorije politične orientacije.

Analize variance so pokazale, da se pojavlja statistično signifikantna razlika v ocenjevanju pomena strpnosti pri treh političnih orientacijah in sicer je pri levo orientiranih osebah ocena strpnosti bistveno nižja (61,34) kot pri neopredeljenih (76,12) in desno orientiranih osebah (77,49), medtem ko med zadnjima dvema skupinama razlika v oceni strpnosti ni statistično signifikantna (razlikovalni trend med tremi skupinami je torej nelinearen). To je morda na prvi pogled malce presenetljivo, saj politiki levice vsaj pri nas pogosteje očitajo pomanjkanje strpnosti desnici, kot pa obratno. Po drugi strani pa je zelo mogoče, da je odločilnega pomena za vrednotenje strpnosti povezanost političnega prostora z vernostjo in dejstvom, da sta ljubezen do bližnjega in strpnost takorekoč zapovedana v krščanski veri. Res je ocena strpnosti najvišja pri zelo vernih osebah (77,57), nato pri zmerno vernih (72,89) in najnižja pri nevernih (69,39), razlike med skupinami pa so statistično signifikantne. Razlikovalni trend tukaj ne odstopa bistveno od linearnosti.

Vidimo pa, da je razlika v ocenjevanju pomena strpnosti med političnimi skupinami večja kot med skupinami, opredeljenimi glede na stopnjo vernosti. To potrjujejo tudi parcialne korelacije, saj korelacija med vernostjo in strpnostjo močnejše upade (iz 0,136 pomembno na nivoju 0,001 na 0,089, pomembno na nivoju 0,038), če jo parcializiramo glede na politično orientacijo, medtem ko korelacija med politično orientacijo in strpnostjo, če jo parcializiramo glede na vernost, praktično ne upade (iz 0,155 na 0,147, oboje pomembno na nivoju 0,001). To pa seveda pomeni, da razlike v strpnosti med različno politično orientiranimi osebami v celoti ne moremo razložiti na osnovi korelacije med politično orientacijo in vernostjo. Očitno je

Strpnost vrednote vernost 24

politična orientacija močnejši generator razlik v strpnosti kot stopnja vernosti. To si morda lahko razlagamo tudi z možnostjo, da nizka stopnja strpnosti sili ljudi v njihovih političnih orientacijah k ekstremnosti, medtem ko to ne velja za vernost.

Če obe osnovni segmentaciji kombiniramo, dobimo večje število kombiniranih skupin. V celoti dobimo tako 9 skupin, kot kaže Preglednica 6.

Preglednica 6. Opredelitev skupin glede na politično orientacijo in vernost.

SKUPINE (1-9)	Opis skupin	Uporabljene oznake skupin
Skupina 1	levo opredeljeni, neverni	levi neverni
Skupina 2	sredina/neopredeljeni, neverni	neopr neverni
Skupina 3	desno opredeljeni, neverni	desni neverni
Skupina 4	levo opredeljeni, zmerno verni	levi zmerno verni
Skupina 5	sredina/neopredeljeni, zmerno verni	neopr zmerno verni
Skupina 6	desno opredeljeni, zmerno verni	desni zmerno verni
Skupina 7	levo opredeljeni, zelo verni	levi zelo verni
Skupina 8	sredina/neopredeljeni, zelo verni	neopr zelo verni
Skupina 9	desno opredeljeni, zelo verni	desni zelo verni

Oceno strpnosti pri vseh devetih skupinah smo spet analizirali s pomočjo analize variance in nato smo nadaljnje analize glede vrednotnih usmeritev, vključno s kategorijo strpnosti, opravili še s pomočjo diskriminantne analize. Enosmerna analiza variance je pokazala, da se pojavljajo med devetimi skupinami precejšnje razlike v ocenah pomena strpnosti, podobno pa velja tudi za standardne odklone (Preglednica 7).

Preglednica 7. Aritmetične sredine, število oseb (N) in standardni odkloni ocen pomembnosti vrednote strpnost pri skupinah, segmentiranih glede politične orientacije in vernosti.

SKUPINE	Aritmetična sredina	Število oseb	Standardni odklon
levi neverni	74,76	25	16,801
neopr neverni	72,02	82	23,970
desni neverni	52,80	15	27,496
levi zmerno verni	57,79	14	24,888
neopr zmerno verni	73,70	104	23,686
desni zmerno verni	77,96	25	23,305
levi zelo verni	48,91	23	26,882
neopr zelo verni	79,00	215	20,402
desni zelo verni	81,30	94	21,861

Ugotovljene razlike v povprečjih med skupinami so močno statistično signifikantne, vrednost F je pomembna na ravni, manjši od 0,001 (Preglednica 8). Izstopajoče visoke ocene strpnosti so zlasti pri desno politično orientiranih zelo vernih osebah, politično neopredeljenih zelo vernih osebah in desno politično opredeljenih zmerno vernih osebah. Nasprotno pa najdemo izstopajoče najnižje ocene strpnosti pri levo politično opredeljenih zelo vernih osebah, desno politično opredeljenih nevernih osebah in levo politično opredeljenih zmerno vernih osebah. Ti podatki so izredno zanimivi, saj kažejo, da iz politične orientacije in vernosti nikakor ne moremo linearno napovedovati stopnje pomembnosti strpnosti. Zlasti zanimivo se »obnašajo« osebe v kombinacijah, ki so glede na korelacijo med vernostjo in politično orientacijo redkejše, to je desno orientirane neverne osebe in levo orientirane zelo verne osebe. Pri teh so namreč ocene strpnosti najnižje! Očitno je, da stopnja nevernosti pri desno orientiranih osebah močno znižuje oceno strpnosti. Tak zaključek je upravičen, saj je ta ocena sicer najvišja pri desno orientiranih in vernih osebah (ki jih je bistveno več). Nasprotno pa bi lahko rekli, da nevernost pri levo orientiranih osebah zvišuje oceno strpnosti, saj je pri njih bistveno višja kot je zelo nizka ocena strpnosti pri levo orientiranih zelo vernih osebah. V tem primeru se zdi, kot da bi vernost stopnjevala nestrpnost. Velja torej, da pri desno orientiranih nevernost znižuje stopnjo strpnosti, pri levo orientiranih osebah pa jo zvišuje.

Preglednica 9. Sumarni rezultati analize variance 9 skupin glede ocene pomena strpnosti.

		Vsota kvadratov	Stopnje svobode	Srednji kvadrat	F	Sig.
STRPNOST * SKUPINE	Med skupinami	35481,702	8	4435,213	8,925	,000
	Znotraj skupin	292191,474	588	496,924		
	Total	327673,176	596			

Kako naj tolmačimo to presenetljivo ugotovitev? Zakaj nevernost pri desno orientiranih osebah ruši pomen strpnosti in zakaj ga pri levo orientiranih osebah ruši vernost? Nam lahko podrobnejše raziskovanje tega fenomena obeta več psihološkega vpogleda v politično ultraštvo, politični ekstremizem? Sta kohabitaciji nevernosti in desne orientacije ter vernosti in leve orientacije, ki sta redkejši in torej odstopata od pravila v korelaciji politične orientacije in vernosti, prisotni pri osebah, ki so manj gotove, labilnejše, nagnjene h skrajnostim? Sta znak njihove notranje konfliktnosti in neravnovesja, ki se kompenzira z nestrpnim odnosom do drugih? Tudi zgodovinska izkušnja z ekstremno levico in desnico se morda ujema z našimi ugotovitvami. Pri nacistih se je npr. uveljavila močna protiverska miselnost, ki je v eklatantnem nasprotju z večinsko vernostjo politične desnice. Med najbolj zelotsko naravnanimi komunisti in ultralevičarji pa najdemo nesorazmerno veliko nekdanjih vernikov. Kljub morebitni plavzibilnosti takšnih razmišljanj so to za sedaj ugibanja, ki terjajo posebno nadaljnje raziskovalno preverjanje.

Glede na opisane razlike med devetimi skupinami si lahko zastavimo vprašanje, ali niso te razlike le del razlik v vrednotnih usmeritvah, ki zajemajo poleg strpnosti seveda še druge kategorije. Nam morda lahko prav te razlike bolje pojasnijo zagonetne povezave med strpnostjo in specifičnimi kombinacijami politične orientacije in vernosti? Odgovore smo skušali poiskati s pomočjo diskriminantne analize devetih skupin, pri čemer smo kot neodvisne spremenljivke vključili poleg kategorije strpnosti še vse vrednotne kategorije

srednjega obsega. Enosmerne analize variance so za vse vključene kategorije razen varnostnih vrednot pokazale, da se ocene njihove pomembnosti med devetimi skupinami pomembno razlikujejo (Preglednica 10). Iz preglednice vidimo, da med vsemi ugotovljenimi razlikami močno izstopa razlika pri kategoriji verskih vrednot (F vrednost tu močno prekaša ostale). To seveda ni nič nepričakovanega, saj je bila vernost ena izmed obeh opredelitvenih dimenzij naših skupin. Vendar je jasno, da ne ta ne druga opredelitvena dimenzija (politična orientacija) nimata niti približno enako močne povezave z nobeno drugo vrednotno kategorijo, čeprav se mnoge, vključno s strpnostjo, tudi visoko signifikantno razlikujejo med skupinami.

Preglednica 10. Rezultati enosmernih analiz variance za vrednotne kategorije srednjega obsega in kategorijo strpnosti.

	Wilksov Lambda	F	Stopnje svobode 1	Stopnje svobode 2	Sig.
čutne vrednote	,894	8,582	8	578	,000
varnostne vrednote	,978	1,644	8	578	,109
statusne vrednote	,958	3,142	8	578	,002
patriotske vrednote	,951	3,762	8	578	,000
demokratske vrednote	,949	3,896	8	578	,000
socialne vrednote	,965	2,611	8	578	,008
tradicionalne vrednote	,935	5,016	8	578	,000
kulturne vrednote	,971	2,160	8	578	,029
spoznavne vrednote	,961	2,930	8	578	,003
aktualizacijske vrednote	,973	2,007	8	578	,044
verske vrednote	,511	69,252	8	578	,000
STRPNOST	,893	8,666	8	578	,000

Med osmimi diskriminantnimi funkcijami, kolikor jih je izločila diskriminantna analiza, sta po vrednostih Wilksovega lambde prvi dve statistično močno pomembne ($p < 0,001$), tretja pa je tudi pomembna ($p = 0,028$) in smo jo zaradi tega in zaradi njene kanonične korelacije (0,245) obdržali v analizi. To bi torej pomenilo, da prve tri diskriminantne funkcije pomembno prispevajo k razlikovanju med skupinami na podlagi neodvisnih spremenljivk (vrednot). Daleč

najmočnejša je prva diskriminantna funkcija, ki pojasnjuje kar 78,3 odstotka celotne diskriminativne variance med izvornimi spremenljivkami. Njena kanonična korelacija znaša 0,724, kar pomeni okrog 50 odstotkov variance med skupinami, ki jo diskriminira niz neodvisnih spremenljivk. Skupaj pa pojasnjujejo prve tri diskriminantne funkcije kar 94,6 celotne izvirne variance.

Preglednica 11 prikazuje rotirano strukturno matriko nasičenj (korelacij) vsake vrednotne kategorije s tremi diskriminantnimi funkcijami, preglednica 12 pa prikazuje položaje skupinskih centroidov za vsako od treh diskriminantnih funkcij. Kot vidimo iz preglednice 12, diferencira prva diskriminantna funkcija zlasti glede na stopnjo vernosti. Vsebina te diskriminantne dimenzije je jasno opredeljena z visokim nasičenjem pri verskih vrednotah, ki med vsemi nasičenji vrednotnih kategorij s prvo diskriminantno funkcijo močno izstopa. Ni dvoma, da gre za funkcijo, ki bi jo lahko interpretirali kot versko vrednotno usmeritev. Vendar tudi tukaj očitno opazimo interakcijo med vernostjo in politično orientacijo, kajti desna politična orientacija pri nevernih in leva pri vernih osebah povzročata nekako iregularno lokacijo ustreznih skupin. Pri obeh bi glede na vernost pričakovali drugačen položaj. To opažanje se ujema z interakcijo, ki smo jo našli pri prejšnjih analizah. Zelo zanimivo je, da je ti prav dve skupini zajela druga diskriminantna funkcija in ju postavila v nasprotje s skupinami, ki reprezentirajo večinski del populacije (desnimi vernimi, neopredeljenimi in levimi nevernimi). Druga diskriminantna funkcija močno nasiča vrednotno kategorijo strpnosti in demokratične vrednote, kar pomeni, da je prav ta funkcija jasno povezala "anomalni" skupini zelo vernih levo orientiranih in nevernih desno orientiranih oseb z nizko ocenjeno strpnostjo. Zanimiva je tudi tretja diskriminantna funkcija, ki ločuje politično neopredeljene in nestransko politično sredino (negativne in nizke lokacije centroidov) od levo in desno opredeljenih oseb (pozitivne lokacije centroidov). Vrednotna vsebina te funkcije se kaže v nasičenjih s patriotskimi in nekaj manj tudi statusnimi vrednotami.

Preglednica 11. Rotirana strukturna matrika nasičenj vrednotnih kategorij s tremi diskriminantnimi funkcijami.

	Function		
	1	2	3
verske vrednote	,933(*)	,156	,081
STRPNOST	,148	,868(*)	,089
demokratske vrednote	,078	,589(*)	-,015
patriotske vrednote	,088	,029	,757(*)
spoznavne vrednote	,225	,188	,303
kulturne vrednote	-,019	,186	-,005
čutne vrednote	-,117	,002	-,053
statusne vrednote	-,052	,028	,407
tradicionalne vrednote	,128	,252	,228
varnostne vrednote	,007	,052	-,155
aktualizacijske vrednote	-,094	,153	,252
socialne vrednote	,069	,142	,017

Podatki iz diskriminantne analize potrjujejo in tudi dopolnjujejo prejšnje ugotovitve. Vrednotne orientacije bistveno prispevajo k psihološkemu razločevanju med skupinami, ki so določene s kombinacijami vernosti in politične orientacije. Največji delež imajo pri tej diferenciaciji verske vrednote, ki tvorijo srž najpomembnejše diskriminantne funkcije, omeniti pa velja tudi demokratske vrednote s strpnostjo vred, te vsebinsko opredeljujejo drugo diskriminantno funkcijo in nato še patriotske in statusne vrednote, ki dajejo vsebino tretji diskriminantni funkciji. Podatki diskriminantne analize so pokazali, da bi lahko orientacijo k nestrpnosti pri dveh nekongruentnih skupinah (levi zelo verni in desni neverni) povezali tudi z nizko stopnjo usmerjenosti k demokratskim vrednotam nasploh. V tej ugotovitvi lahko vidimo še dodatni argument, ki kaže omenjeni skupini oseb kot potencial političnega ekstremizma.

Preglednica 12. Položaj skupinskih centroidov diskriminantnih funkcij.

SKUPINE	Funkcija
---------	----------

Strpnost vrednote vernost 30

	1	2	3
levi neverni	-1,942	,372	,139
neopr neverni	-1,527	,050	-,141
desni neverni	-,675	-,929	,424
levi zmerno verni	-,713	-,829	,765
neopr zmerno verni	-,755	,018	-,334
desni zmerno verni	-,082	-,008	,206
levi zelo verni	,170	-1,143	,251
neopr zelo verni	,829	,083	-,120
desni zelo verni	,933	,198	,420

Splošna diskusija in zaključki

Izsledki naše raziskave kažejo, da se ocena pomena strpnosti kot (meta)vrednote povezuje z ocenjevanjem pomembnosti vrednot, ki sodijo v širši spekter apolonskih vrednot, v tem spektru pa s zlasti s podkategorijo moralnih in njeno podkategorijo demokratičnih oziroma societalnih vrednot. Med posameznimi vrednotami se s strpnostjo povezujejo zlasti sožitje in sloga, spoznavanje resnice ter tovarištvo in solidarnost. Vrednote kot prediktorji pojasnjujejo tja do 30 in več variance v ocenjevanju pomena strpnosti. Vsaj z vidika naše teorije vrednot (Musek, 2000) lahko torej strpnost tretiramo kot značilnost apolonske vrednotne usmeritve, v ožjem smislu pa kot pomemben del demokratične vrednotne usmerjenosti.

Prav tako so izsledki raziskave pokazali, da se strpnost v pomembni meri povezuje z vernostjo in politično orientacijo, ti dve pa tudi medsebojno korelirata. Preverjanje vzročnih modelov v strukturi odnosov med vrednotno usmerjenostjo, vernostjo, politično orientacijo in strpnostjo kaže na upravičenost domnev, po katerih lahko strpnost tolmačimo kot odvisno spremenljivko v odnosu do ostalih omenjenih spremenljivk. Vzročne odnose med njimi zadovoljivo pojasnjuje model, po katerem lahko predvidevamo, da na strpnost neposredno vplivata vrednotna usmerjenost in politična orientacija, posredno pa tudi vernost, ki je tudi sama pod vplivom vrednotne usmerjenosti in ki na drugi strani vpliva tudi sama na politično orientacijo.

Ocenjevanje pomembnosti strpnosti narašča v političnem prostoru od leve k desni politični orientaciji, v prostoru vernosti pa od nevernosti k visokim stopnjam vernosti. Vendar povezanost nikakor ni visoka, tako da med političnimi opcijami (levo – desno, liberalno – konservativno) in strpnostjo ne smemo avtomatično postavljati enačaja (še zlasti, ker ga radi postavljamo celo v napačni smeri, ko npr. rutinsko prisojamo liberalizmu več strpnosti). Isto velja za enačenje strpnosti z (ne)vernostjo. Izsledki tudi kažejo, da so odnosi med vernostjo, politično orientacijo in strpnostjo kompleksni in da se med njimi pojavljajo tudi interaktivni vplivi, tako da je npr. odnos med vernostjo in strpnostjo odvisen od politične orientacije in odnos med politično orientacijo in strpnostjo odvisen od vernosti. Stopnja vernosti in politična orientacija se medsebojno moderirata: najnižje ocene strpnosti najdemo tako pri njihovih redkejših kombinacijah, pri vernih levo politično opredeljenih in pri nevernih desno politično opredeljenih. Notranja idejna (nazorska) konfliktnost je tako morda pomembno povezana z nizko oceno strpnosti in demokratičnih vrednot in je morda temeljni vrednotni znak političnega ekstremizma. Nestrpnost tako ni toliko stvar leve ali desne politične orientacije, kolikor stvar notranje idejne uravnoteženosti obeh opcij z vernostjo. Na ta način lahko z vidika teorije vrednot verjetno bistveno prispevamo k pojasnjevanju narave političnih grupacij, tako večinskih kot ekstremnih. Zveze med spremenljivkami, vključenimi v raziskavo, so torej bolj zapletene in pomembnejše, kot bi lahko domnevali zgolj iz sicer signifikantnih, vendar nizkih korelacij med njimi.

Literatura

- Berk, L. E. (1989). *Child development*. Boston: Allyn & Bacon.
- Bodenhausen, G. V. (1988). Stereotypic biases in social decision making and memory: Testing process models of stereotype use. *Journal of Personality and Social Psychology*, 55, 726-737.
- Bond, M. H. (1988). Finding universal dimensions of individual variation in multicultural studies of values: The Rokeach and Chinese Value Surveys. *Journal of Personality and Social Psychology*, 55, 6, 1009-1015.
- Bond, M. H. (1991). Chinese values and health: A cross-cultural examination. *Psychology and Health*, 5, 137-152.
- Bond, M. H., Leung, K. in Schwartz, S. H. (1992). Explaining choices in procedural and distributive justice across cultures. *International Journal of Psychology*, 5, 27, 211-225
- Brown, R. (1988). Intergroup Relations. In M.Hewstone et al.(eds) *Introduction to Social Psychology*. Oxford: Blackwell. pp381-410.
- Brown, R. (1995). *Prejudice: Its Social Psychology*. Oxford: Blackwell.
- Brown, R. (2000a). Social Identity Theory: past achievements, current problems and future challenges. *European Journal of Social Psychology*, 30, 745-778.
- Brown, R. (2000b). *Group Processes: Dynamics within and between groups*. Second Edition. Oxford: Blackwell.
- Brown, R.J., Condor, S., Matthews, A., Wade, G. in Williams, J.A. (1986). Explaining Intergroup Differentiation in an Industrial Organization. *Journal of Occupational Psychology*, Vol.59, pp273-286.
- Chinese Culture Connection (1987). Chinese values and the search for culture-free dimensions of culture. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 18, 143-164.
- Dovidio, J. F., Evans, N. in Tyler, R. B. (1986). Racial stereotypes: The contents of their cognitive representations. *Journal of Experimental Social Psychology*, 22, 22-37.
- Finchilescu, G. (1988). Interracial contact in South Africa within the nursing context. *Journal of Applied Social Psychology*, 18, 1207-1221.
- Fiske, A. P. (1991). The cultural relativity of selfish individualism: Anthropological evidence that humans are inherently sociable. V: M. S. Clark (ur.), *Prosocial Behavior, Review of Personality and Social Psychology*, 12, 176-214.
- Fiske, A. P. (1992). The four elementary forms of sociality: Framework for a unified theory of sociality. *Psychological Review*, 99, 689-723.
- Gaertner, S. L., Mann, J., Murrell, A. in Dovidio, J. F. (1989). Reducing intergroup bias: The benefits of recategorization. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 239-249.
- Greenberg, J. in Pyszczynski, T. (1985). The effect of an overheard slur on evaluations of the target: How to spread the social disease. *Journal of Experimental Social Psychology*, 21, 61-72.

- Hacker, A. (Ed.). (1983). *Us: A statistical portrait of the American people*. New York: Penguin Books.
- Hamilton, D. L. in Gifford, R. K. (1976). Illusory correlation in interpersonal perception: A cognitive basis of stereotypic judgments. *Journal of Experimental Social Psychology*, 12, 392-407.
- Hamilton, D. L. in Trolie, T. K. (1986). Stereotypes and stereotyping: An overview of the cognitive approach. V J. F. Dovidio in S. L. Gaertner (Eds.), *Prejudice, discrimination and racism* (str. 127-163). Orlando: Academic Press.
- Higgins, E. T. in Bargh, J. A. (1987). Social cognition and social perception. *Annual Review of Psychology*, 38, 369-425.
- Hofstede, G. (1980). *Culture's consequences: International differences in work-related values*. Beverly-Hills, Sage.
- Hofstede, G. (1983). Dimensions of national cultures in fifty countries and three regions. V: J. Deregowski, S. Dziurawiec and R. Annis (eds.), *Expiscations in cross-cultural psychology*. Lisse, Netherlands: Swets and Zeitlinger.
- Hofstede, G. and Bond, M. H. (1988). The Confucius connection: From cultural roots to economic growth. *Organization Dynamics*, 16, 4-21.
- Hui, C. H., in Triandis, H. (1986) Individualism-collectivism: A study of crosscultural researchers. *Journal od Cross-Cultural Psychology*, 17, 222-248.
- Kagitçibasi, C. (1970). Social norms and authoritarianism: A Turkish-American comparison. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 4, 157-174.
- Kagitçibasi, C. (1996). The autonomous-relational self: A new synthesis. *European Psychologist*, 1, 180-186.
- Lane, R. (1973). Patterns of political beliefs. In J. Knutson (Ed.), *Handbook of political psychology*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Leung, K. and Bond, M. H. (1989). On the empirical identification of dimensions for cross-cultural comparison. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 20, 133-151.
- Leung, K., Bond, M. H. and Schwartz, S. H. (1995). How to explain cross-cultural differences: Values, valences and expectancies? *Asian Journal of Psychology*, 1, 70-75.
- Linville, P. W., Fischer, G. W. in Salovey, P. (1989). Perceived distributions of the characteristics of in-group and out-group members: Empirical evidence and a computer simulation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 165-188.
- Moscovici, S. (1988). Notes towards a description of social representations. *European Journal of Social Psychology*, Vol.18, pp 211-250.
- Moscovici, S. (2000). *Social Representations: Explorations in Social Psychology*. Edited by G. Duveen. Cambridge: Polity.
- Musek, J. (1993). Osebnost in vrednote. Ljubljana: Educy.
- Musek, J. (1997). The impact of transitional change on value-system in Post-communist Europe. *Foreign Psychology/Innostrannaya Psykhologia (Moscow)*, 1997, 8, 17-22.
- Musek, J. (1998). Political and religious adherence in relation to individual values. *Studia Psychologica (Bratislava)*, 1998, 40, 1-2, 47-59.

- Musek, J. (2000). *Nova psihološka teorija vrednot*. Ljubljana: Educy.
- Musek, J. (2002). Vrednote kot prediktorji in posredovalci verskih in političnih prepričanj. *Anthropos (Ljublj.)*, 2002, letn. 34, št. 1/3, str. 1-18.
- O'Sullivan, C. S. in Durso, F. T. (1984). Effects of schema-incongruent information on memory for stereotypical attributes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 47, 55-70.
- Pettigrew, T. F. (1981). Extending the stereotype concept. V D. L. Hamilton (Ed.), *Cognitive processes in stereotyping and intergroup behavior* (str. 303-331). Hillsdale: Erlbaum.
- Quattrone, G. A. (1986). On the perception of a group's variability. V S. Worchel in W Ausin (Eds.), *The psychology of intergroup relations* (Vol. 2, str. 24-44). Chicago: Nelson Hall.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York: The Free Press.
- Rokeach, M. (1979). *Understanding human values*. New York: The Free Press.
- Schaller, M. in Maas, A. (1989). Illusory correlation and social categorization: Toward an integration of motivational and cognitive factors in stereotype formation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56, 709-721.
- Schwartz, S. H. (1990). Individual and cultural dimensions of human values: Alternatives to individualism-collectivism. *Proceedings of the International Conference on Individualism and Collectivism: Psychocultural perspectives from East and West*. Seoul, Korean Psychological Association, pp. 40.
- Schwartz, S. H. (1991). The universal content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. *Advances in Experimental Social Psychology*, 25, 1-65.
- Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. V: M. Zanna (Ur.), *Advances in experimental social psychology*, Vol. 25 (pp. 1-65). Orlando, Fl.: Academic Press.
- Schwartz, S. H. (1994). Beyond individualism-collectivism: new dimensions of values. V: U. Kim, H. C. Triandis, C. Kagitçibasi, S. C. Choi and G. Yoon (eds.), *Individualism and collectivism: Theory application and methods*. Newbury Park, CA: Sage.
- Schwartz, S. H. (1996). Value priorities and behavior: Applying a theory of integrated values systems. V:: C. Seligman, J. M. Olson and M. P. Zanna (Eds.). *The psychology of values: The Ontario Symposium*, Vol. 8. (pp. 1-24). Mahwah, N.J.: Lawrence Erlbaum Associates.
- Schwartz, S. H. in Bilsky, W. (1987). Toward a universal psychological structure of human values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 3, 550-562.
- Schwartz, S. H. in Bilsky, W. (1990). Toward a theory of the universal content and structure of values: Extensions and cross-cultural replications. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 878-891.
- Schwartz, S. H. in Sagiv, L. (1995). Identifying culture-specifics in the content and structure of values. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 26, 92-116.
- Smith, P. B. in Bond, M. H. (1998). *Social psychology across culture*. London: Prentice-Hall Europe.
- Smith, P. B. in Schwartz, S. H. (1997). Values. V: J. W. Berry, M. H. Segall in C. Kagitçibasi (eds.), *Handbook of cross-cultural psychology*, 2nd edn, Vol 3. Boston: Allyn and Bacon.

- Smith, P. B., Dugan, S. in Trompenaars, F. (1996). National cultures and managerial values: A dimensional analysis across 43 nations. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 27, 231-264.
- Smith, P. B., Dugan, S. in Trompenaars, F. (1997). Locus of control and affectivity by gender nad occupational status: A 14 nation study. *Sex Roles*, 36, 51-77.
- Smith, P. B., Trompenaars, F. in Dugan, S. (1995). The Rotter locus of control scale in 43 countries. *International Journal of Psychology*, 30, 377-400.
- Tajfel, H. (1969). Cognitive Aspects of Prejudice. *Journal of Social Issues*, Vol.25, pp79-97.
- Tajfel, H. (1978). Intergroup Behaviour. In H.Tajfel & C.Fraser (eds) *Introducing Social Psychology*. Penguin. Chapters 16 & 17.
- Tajfel, H. (1981). *Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tajfel, H. (1982). Social psychology of intergroup relations. *Ann. Rev. Psychol.*, 33, 1-39.
- Tetlock, P. E. (1986). A value pluralism model of ideological reasoning. *Journal of Personality and Social psychology*, 50, 819-827.
- Tetlock, P. E., Peterson, R. S. in Lerner, J. S. (1996). Revising the value pluralism model: Incorporating social content and context postulates. In C. Seligman, J. M. Olson and M. P. Zanna (eds.), *The psychology of values: The Ontario Symposium. Vol. 8.*, pp. 25-52. Mahwah, NJ.: Lawrence Erlbaum Associates.
- Triandis, H. C. (1990). Cross-cultural studies of individualism and collectivism. V: J. J. Berman (ur.), *Nebraska Symposium on Motivation, 1989*.
- Triandis, H. C. (1995). *Individualism and collectivism*. Boulder, CO: Westview.
- Triandis, H. C., Kilty, K. M., Shanmugam, A. V., Tanaka, Y. in Vassiliou, V. (1972). Cognitive structures and the analysis of values. V: H. C. Triandis (ur.), *The analysis of subjective culture*. New York: Wiley.
- Turner, J.C. (1981). The Experimental Social Psychology of Intergroup Behaviour. In J.C.Turner & H.Giles (eds) *Intergroup Behaviour*. Oxford: Blackwell.
- Wyer, R. S. (1988). Social memory and social judgment. V P. R. Solomon, G. R. Goethals, C. M. Kelley in R. R. Stephens (Eds.), *Perspectives on memory research*. New York: Springer Verlag.